

Originalni naučni rad

UDK 316.74:[2-662:323.1

DOI 10.7251/SVR1307072K

COBISS.BH-ID 3942936

PITANJE IZBORA U NACIONALNOM I RELIGIJSKOM ODREĐENJU

Doc dr Fatima Kararić¹

Gimnazija Prijedor

Apstrakt: Identitet! Čovjeku i njegovoj zajednici tako potreban, kao mogućnost prepoznavanja ili subjektivnog uvida u vlastitu samobitnost. Nalazimo se, odnosno identifikujemo, u oblicima života koje sami projiciramo u individualnoj i društvenoj sferi života, nekada sa takvom strašću da zaboravljamo da smo sami subjekti svake identifikacije. Drugim riječima, identitet je programsko-sadržajna projekcija u individualnoj i društvenoj svijesti koja postaje dio nas samih, na osnovu koje određujemo ukupnost svojih misli, postupaka, očekivanja. Svjesnost i dosljednost u izgradnji identiteta nerijetko je mukotrpan posao, kako za pojedinca tako i za društvenu grupu. Osim toga, i nikad dovršen posao, jer nema gotovog, završenog, jednom zauvijek određujućeg identiteta. Osim kada je riječ o fizici našeg tijela (čak i ona iskazuje promjenljivost identiteta), zapravo postoji neprestano traganje za identitetom. Istorija čovjeka je traženje, nalaženje ili povremeno nalaženje identiteta, gubljenje identiteta, ponovno traganje za njim. Sa identitetom, jednostavno, ne možemo biti sigurni! U takvom kontekstu, kontekstu relativnosti trajanja i konkretnih uzroka nastanka, razvoja, mijenjanja, eventualnog nestajanja, treba pratiti i nacionalni identitet, odnosno religijski identitet. Ne posmatramo niti naciju niti religiju kao metafizičke oblike postojanja, niti kao prirodne tvorevine, niti kao božanske tvorevine; u svakom slučaju, ne vidimo naciju ni religiju kao jednom i zauvijek određene tvorevine kojima svi ljudi pripadaju bezrezervno, generalno, apriorno. Naprotiv, smatramo da su nacionalni i religijski identiteti samo jedni od vrlo bitnih identiteta u životu, ali ne i u potpunosti određujući identitet čovjeka i njegove zajednice. Ovaj tekst razmatra modalitete interferiranja nacionalnog i religijskog identiteta i, unutar tih modaliteta, pitanje izbora (individualnog i kolektivnog).

Ključne riječi: *individualna i društvena svijest, individualni identitet i identitet društvene zajednice, društvene grupe, nacionalni identitet, religijski identitet, religija, traganje za identitetom, socijalna kategorizacija, izbor, opredjeljenje.*

INTERAKCIJA NACIONALNOG I RELIGIJSKOG ODREĐENJA

Osnova opredjeljenja - Pitanje nacionalnog identiteta neprestano privlači pažnju. U našem vremenu (vremenu koje određujemo savremenošću 21. vijeka i, istovremeno, tradicionalnošću interesovanja za kate-

---

¹ Doktor filozofije, direktor Gimnazije Prijedor, e-mail: kararic@yahoo.com

gorije koje nas intenzivno određuju duboko u prošlost) pitanje nacionalnog identiteta jednako je zanimljivo, bez obzira iz kojeg ugla bilo postavljano. Zanimljivo je zbog toga što u neposrednoj životnoj stvarnosti, gotovo u svakom segmentu života, susrećemo praktične oblike nacionalnog i/ili vjerskog ispoljavanja. Ovi oblici ispoljavanja bitno utiču na kvalitet našeg života, kao i na cjelokupan odnos prema raznim aspektima nacionalnog i vjerskog ispoljavanja. Ova zavisnost je toliko prisutna i toliko značajna u svakodnevnom životu da može odigrati presudnu ulogu u formiranju svijesti pojedinca ili društvene grupe – modaliteti ponašanja, pri tome, relevantni su usvojenim sadržajima svijesti.

Navodimo neke aspekte interakcije nacionalnog i religijskog, na individualnom nivou. Da li su nacionalnost i religija stvar izbora, pa izjašnjavanje (ukoliko je zahtijevano) treba ostaviti za punoljetnost i misaonu zrelost procjenjivanja? Da li činjenica odrastanja i intelektualnog razvijanja u jednoj nacionalnoj sredini znači nesvjesno i apologetsko usvajanje vrijednosti kojima nas poučavaju od „malih nogu“? Ili preovlađujućih vrijednosti? Da li pojedinac, iako odrasta u takvoj sredini, ima pravo na vlastiti nacionalni i vjerski identitet koji nisu u potpunosti saglasni opšteprihvaćenom identitetu nacionalnog i religijskog korpusa? Ima li pojedinac pravo na ateizam u preovlađujuće religijskoj sredini? Ima li nacija pravo na ateizam? Ima li nacija pravo na „samoopredjeljenje“ i „samoodređenje“ nezavisno od pretpostavljenog religijskog identiteta?

Zašto je broj nacionalno i religijski „mješovitih“ brakova neuporedivo manji u odnosu na broj „nemješovitih“ brakova, kada su i ako su susreti ljudi slučajni, neplanirani, nekategorisani u nekom fizičkom ili mentalnom „prepoznavanju“? Ko i zašto prevlađuje granice nacionalnih i religijskih zahtjeva, te se ipak „usuđuje“ na mješoviti brak? Kakav se nacionalni i religijski identitet gradi u mješovitom braku?

Da li smo, insistiranjem na nacionalnom i religijskom određenju po svaku cijenu, počeli da zaboravljamo onaj, prije svega, istinski ljudski identitet? Da li su u opreci kosmopolitsko i nacionalno? Da li je religija moćnija osnova individualnog određenja od nacije?

Na društvenom planu, nacionalno i religijsko prožima gotovo svaki aspekt društvenog života. I na ovom planu, pitanja se množe brzinom... Kako nacija postaje i ostaje „čistom“, snažnom, moćnom? Da li religija može uticati na stvaranje nove nacionalne svijesti i, tokom vremena, novog nacionalnog identiteta (a sa njim, sve ono što implicira dalje određenje i ostvarenje: jezik, kultura, prostor i teritorija, nacionalna samobitnost i uloga prema drugima, itd. Može li religija, dugotrajnim i upornim, i dovoljno snažnim djelovanjem, „razbiti“ jednu cjelinu naroda ili nacije, te uputiti dijelove tog naroda u različitim pravcima koji će dovesti i do različitih nacionalnih određenja? Može li religija pomoći u nacionalnom oslobađanju, jačanju samostalnosti i samosvojnosti? Može li religija izazvati razdor između naroda koji traje vijekovima, zasnovan na mržnji i nepodnošenju? Može li, pod jednom religijskom „kapom“, doći do različitih nacionalnih određenja? Može li jedna nacionalna „kapa“ pokrivati različita religijska određenja na nacionalnom, prostoru?

Dakle, u svakodnevnoj interakciji nacionalnog i religijskog intenzivna je potreba psiholoških, socijalnih, sazajnih, istorijskih, filozofskih, pa i političkih određenja, koja će biti mogući odgovor na postavljena pitanja. Svakodnevnicu susretanja ovih fenomenoloških određenja stvarnosti, zapravo, postavlja mnogo pitanja koja zahtijevaju individualne, kolektivno-društvene i, posebno, naučne napore da se na njih daju odgovori. Odgovori su unaprijed osuđeni na relativnost važenja i značenja, poput svih društvenih kategorija, jer im šarolikost pristupa apriorno određuje sudbinu relativnog. Međutim, bez obzira na mogućnost različitih, a nerijetko i potpuno suprotnih pozicija u analitičkom istraživanju navedenih društvenih kategorija, ostaje potreba za jedinstvenim jezgrom opštih ljudskih vrijednosti u koje posebno ubrajam: dijalog, uvažavanje različitosti, kompromis u izgradnji individualnih i društvenih interesa.

Pitanje koje je posebno važno u domenu svakodnevnog preplitanja nacionalnog i religijskog, jeste pitanje koje se odnosi na **mogućnost izbora**, prije svega onog individualnog, a potom i kolektivnog, u nacionalnom i religijskom samoodređenju. Mogućnost izbora pretpostavlja slobodu izbora i, svakako, sazajnu, moralnu i emocionalnu zrelost osobe ili društvene grupe koja bira. Takođe, znači i postojanje više opcija. Znači i mogućnost vlastitog životnog „prepoznavanja“, mijenjanja, dograđivanja, izgrađivanja. Fikcije, koje u našu svijest budu ugrađene u djetinjstvu, imaju tendenciju „organskog“ urastanja u svijest kao urođenog modela postojanja stvarnosti. Zbog toga se ljudi, generalno, izjašnjavaju da su „po rođenju“ određeni nacionalno i religijski. Pretpostavljena „urođenost“ nacionalnih i religijskih određenja, kao i inače društvenih (razvojnih i promjenljivih) kategorija, dominira sviješću nekada toliko da se bilo koja druga pretpostavka apriorno odbacuje kao nemoguća (čak ni u sazajnologičkom smislu riječi). U ovom smislu, kategoričnost u prihvatanju određenog stava možemo nazvati dogmatskim.

Primijenjeno na nacionalne i religijske identitete, određivanje sebe i drugih u nacionalnom i vjerskom smislu putem stava da su nacionalnost i religioznost prirodno određeni, odnosno urođeni, poput boje očiju, DNK-profila, RH-faktora i sl., jednostavno ne odgovara stvarnosti! Niti su nacionalnost i religioznost urođeni, niti su nepromjenljivi! Niti nacionalnost i religioznost izvire iz „imena“ čovjeka, niti ih ima bez svjesnog i angažovanog opredjeljivanja! Kada biramo, govorimo o identitetu! Mi se ne rađamo sa „gotovim smislom“, tražimo se, pronalazimo, pa i gubimo, čak i u nacionalnoj i religijskoj identifikaciji! *Smisao života ne može biti dan čovjeku bez njegovog udjela.... Niko se ne rađa sa gotovim smislom života – to je stvar izbora!*

Ove riječi L. Kolakovskog ukazuju na „golu“ životnu istinu, nezavisno od filozofskog stava. Biramo se, dakle, i na području nacionalnosti a, pogotovo, na području religioznosti. Razlog je jednostavan: ne postoji jedinstveno mišljenje o naciji i religiji, odnosno ne postoji utvrđena definicija ovih bitnih životnih manifestacija. Sama činjenica da nauka poznaje više pokušaja da se definiše nacija i iz njih proizašlih tzv. definicija nacije, čak i potpuno suprotstavljenih sadržaja, govori u prilog

činjenici da je nacionalnost stvar naše svijesti! Samo jedan primjer je dovoljan da ukaže na činjenicu da nismo ovo ili ono (nacionalnost, religioznost) „po prirodi“, te da svaka argumentacija o kolektivno duboko usađenoj svijesti, kao o urođenoj svijesti, pada u vodu. Dijete iz tzv. mješovitog braka ima problem sa određenjem svoje nacionalnosti ili religioznosti, ukoliko se jednostavno ne opredijeli po vlastitom izboru ili mu bude nametnut određenim običajima, pravnim normama i sl. Na svjetskoj sceni, kroz istoriju, nacije se mijenjaju, stare, nestaju, rađaju se...Na svjetskoj sceni, kroz istoriju, religije nastaju, mijenjaju se, nestaju, smjenjuju se religiozni obrasci i sadržaji, iako u tako velikim vremenskim razmacima da nam se može učiniti (usljed nedostatka historijskog znanja i svijesti) da su današnji oblici i sadržaji uvijek postojali upravo takvi kakvi su u ovom vremenskom trenutku. Zaboravljamo na činjenice da su ljudi stvorili mnoge religije, od kojih svaka pretenduje na originalnost i jedinstvenost, te na vječnost!

Savremenost našeg trenutka (već druga decenija 21.vijek) ukazuje na činjenicu da proces globalizacije donosi nova (da li i savremena?) shvatanja nacije, nacionalnosti, religioznosti i sl. Globalna migraciona kretanja uslovia su intenzivna miješanja kulture, običaja, jezika, religija, nacija. Dosadašnje granice nacionalnih i religijskih uvjerenja postaju tijesne za globalne uticaje i globalna kretanja kapitala i ekonomije, moći i interesa, etičkih i etničkih obrazaca ponašanja. Rađanje novog života, novog ljudskog bića u nekoj sredini koja je, po tradiciji, kulturi, ekonomiji, nacionalnom i vjerskom identitetu sasvim nešto novo u odnosu na sredinu u kojoj su stasavali njegovi roditelji, nameće nužnost izbora određenja u svakom smislu riječi (a ne prosto „preuzimanje“ tradicionalno utvrđenih okvira u kojima su stasavali roditelji). Naravno, čuvanje i njegovanje tradicije u novim sredinama nije ništa loše, naprotiv! Potrebno je da bi se očuvala svijest o društvenim korijenima. Međutim, aktuelni život nema mnogo obzira prema tradiciji, jer su uslovi i okolnosti životnog djelovanja pojedinca ili društvene grupe uvijek dobrim dijelom određeni potrebama.

Svi navedeni primjeri (a život ih daruje u svakom trenutku, samo ih je potrebno prepoznavati kao simbole ili pokazatelje) ukazuju na razvojnost, promjenljivost, društvenu i historijsku uslovljenost, na sazajnu i etičku uslovljenost u shvatanju nacionalnog i religijskog identiteta. Naravno, u praktičnom životnom djelovanju svjesno učešće u opredjeljivanju po nacionalnom ili religijskom principu ima svakodnevno važenje, značaj, usmjerava i određuje. U naučnom smislu problem izbora u nacionalnom i religijskom opredjeljenju se više postavlja kao filozofska dilema ili filozofsko pitanje. Ono je, kao takvo, potrebno u naučnom svijetu; dobrodošlo je i neminovno je, jer je upravo nauka pozvana da pruži što primjerenije i objektivnije smjernice za svakodnevno življenje nacionalnog i religijskog u ljudima.

Ali, opredjeljenje mora biti iskazano! U suprotnom, nije opredjeljenje nego nametnuta forma identiteta koja nas apriorno određuje i usmjerava. Kategorisati Drugog, prema vlastitim kriterijima, bez pitanja, bez iskazivanja, znači oduzeti mu pravo na opredjeljenje. Logički, nemo-

guće se opredijeliti, ukoliko na raspolaganju nisu bar dvije mogućnosti, a uvijek ostaje i mogućnost neopredjeljivanja. U nacionalnom i religijskom opredjeljivanju prisutno je mnogo faktora, psiholoških, socijalnih, saznanjnih, etičkih, istorijskih, iskustvenih, političkih, ekonomskih i drugih. Zbog toga, individualna svijest o nacionalnoj i religijskoj opredjeljenosti sadržava i reflektuje svaki od navedenih faktora, u datom trenutku. Međutim, već sljedeći trenutak u životu sadržava još neke faktore ili, jednostavno, mijenja postojeće sadržaje i obrasce razmišljanja (a time i opredjeljivanja)! Sa tim okolnostima, uz svijest o sebi, postoji naš nacionalni i religijski identitet, kao vremenska i društvena odrednica koja nas bitno usmjerava u životu. Kolektivna svijest o nacionalnom i religijskom identitetu još je u ovim vremenima intenzivnih globalizacionih kretanja, izuzetno prisutna i važna u životima pojedinaca.

Kontinuitet svijesti o nacionalnom i religijskom u svjetlu globalizacije - S druge strane, mogućnost da se nacionalnost i religioznost „biraju“ u vremenu kada se svjesno možemo opredjeljivati, ne znači da ne možemo biti postojani u svom nacionalnom i religioznom određenju, kroz cijeli svoj život. Jasno opredjeljivanje, zasnovano na svjesnom i afirmativnom prihvatanju, bez predrasuda prema opredjeljenjima drugih, jeste konstanta koja kontinuirano uređuje životno djelovanje. Kao takva, individualno je i društveno prihvatljiva, pozitivna, potrebna. Posebno sa pozicija potrebe da se društvena zajednica formira, razvija i egzistira kao stabilna, uređena i demokratska zajednica. U takvoj zajednici od primarne važnosti su kategorije poput: sloboda vjeroispovijesti, slobodno nacionalno i religijsko opredjeljenje, slobodno izražavanje nacionalnih osjećanja, običaja, tradicije i sl. Stabilna, demokratski uređena zajednica zahtijeva toleranciju i kompromisno ponašanje, dijalog o bitnim društvenim temama (pogotovo ako se društvena zajednica uređuje na višenacionalnim i više-religijskim principima i osnovama), uvažavanje i poštovanje Drugog kao jednog od subjekata društvene zajednice, odbacivanje ili nepostojanje tabu tema o kojima nema razgovora i sl. Ovakva zajednica može insistirati na nacionalnom i religijskom određenju (ali ne i opredjeljenju!) od „malih nogu“ svojih članova, ali u takvom pristupu nema mjesta autoritarnom postavljanju i nekritičkoj nastrojenosti prema vlastitim nacionalnim i religijskim izborima i vrijednostima! Duh čovjeka obrazuje se kroz nauku kao „svjetlo uma“; zbog toga obrazovanje mora biti otvoreno, kritičko, sveobuhvatno, globalno, izbalansiranih vrijednosti sa aspekata nacionalnog i religijskog, savremenog i tradicionalnog, u toku, u razvoju, sa snažnim zahtjevima za slobodnu intelektualno-etičku izgradnju integriteta pojedinca, društvene grupe, društvene zajednice.

Aristotel nije cijenio demokratiju. Vijekovima kasnije, naša savremenost učinila je demokratiju idealom savremenosti. Aristotel joj je zamjerao „masovnost“ vladanja, te je vladavinu naroda okarakterisao lošom vladavinom. Cilj joj nije *opšte dobro*, nego korist onih na vlasti. Vijekovima kasnije, savremenost teži demokratiji kao obrascu prave, valjane vladavine u kojoj svako ima svoja prava (uz obaveze), te da se živi

u uslovima jednakosti i ravnopravnosti. Aristotela i njegovu kritiku demokratije svjesno smo odbacili, zarad *opšteg* društvenog interesa. Međutim, upravo u određenju opšteg društvenog interesa, posebno u oblasti nacionalnog i religijskog, često nastupamo bez jasne vizije šta bi to, u stvari, trebalo da bude opšti društveni interes. Maglovitost percepcije, nesigurnost i nepovjerenje česti su pratioci u istupanjima odgovornih za budućnost u ovom domenu. Tamo gdje je vizija nacionalnog i religijskog identiteta (naroda) jasna ili idealistički postavljena, granica između nacionalizma i šovinizma često je vrlo tanka. Predrasude, čak i one najtvrdokornije, još nisu ni približno napustile ovaj svijet 21. vijeka. Posebno i upravo u oblasti nacionalnosti i religioznosti. Kao da nam pouke 20. vijeka, proizišle iz surovih i bespoštednih svjetskih ratova, nisu bile dovoljne. Sa ratovima i sukobima raznih vrsta čovječanstvo je nastavilo i u 21. vijeku, čini se još surovije. Predrasude vezane za utvrđivanje nacionalnog i religijskog identiteta nisu ništa manje, samo što su se sada prenijele na globalni svjetski plan. Sa savremenošću dobile su na sadržajnosti i modalitetima.

Istovremeno, u vremenu sveoubuhvatnih *globalizacionih* procesa pitanje nacionalnog i religijskog identiteta postaje pitanje načina opstanka na svjetskoj sceni, izraženije i značajnije nego u periodima intenzivnog razvoja nacionalnih i religijskih oblika i sadržaja. Povezivanje nacionalnih privreda i stvaranje svjetskog tržišta, prevazilaženje nacionalnih granica, traganje za jeftinijom radnom snagom i manjom cijenom proizvodnje, očekivanje visokih profita, političko i privredno povezivanje (formalnog i neformalnog karaktera), aspiracije (tehnološke, tržišne, političke, naučne), elektronska komunikacija, masmediji, dostupnost informacije i sl. Na svjetskoj sceni sukobljavaju se bogatstvo i siromaštvo; priliv stanovništva iz siromašnih zemalja, posebno iz bivših kolonija, prijeti poput bumeranga razvijenim privredama, ali i utiče na socijalna kretanja. Globalizacija je svjetska drama sa akterima iz ekonomskog i političkog života koji, vrlo često, imaju sukobljene interese i gledišta. Svjetski prostor sve manje ima odlike nacionalnog, a sve više se integriše i dobija dimenziju nadnacionalnog, i pored niza protivrječnosti koje prate ovaj proces.

Uloge pojedinaca, grupa, društvenih zajednica, postale su generalno zahtjevnije u svjetlu globalizacije. Suprotnosti koje prate globalizaciju kao svjetski ekonomski (pa i politički) proces, postaju sve izraženije, u odnosu na uticaj koji imaju u svim domenima društvenog života. Ali, i individualnog. Pitanje nacionalnog i vjerskog identiteta, u svjetlu globalizacijskih procesa, u izvjesnom smislu postaje pitanje subjektivnog „preživljavanja“ na svjetskoj sceni koja živi drugačijim parametrima nego u vrijeme formiranja i intenzivnog razvoja određenog nacionalnog identiteta.

Navedene suprotnosti mogu se pratiti na različitim nivoima i kroz različite aspekte.

Sukob globalnog i lokalnog – predstavlja protivrječnosti između uloge „biti građanin svijeta“ i uloge „sačuvati nacionalni identitet“. Još

uvijek smo u vremenu jakih nacionalnih osjećanja i, uopšte, snažnih osjećanja za grupu kojoj pripadamo po različitim aspektima. Međutim, vrijeme koje živimo (početak 21. vijeka) otvorilo je vrata komunikaciji na svjetskom nivou, informacijama iz svih dijelova svijeta, integracijama i uticajima na kulturnoj ili umjetničkoj osnovi, naučnim dostignućima (koja dobijaju, više nego ranije, dimenziju svjetskog dobra), internacionalnim i nadnacionalnim idejama i pokretima i sl. Osjećanje nacionalnog identiteta, ma koliko bilo jako, nužno je pod uticajem svjetskih tendencija. Ovaj proces „rastvaranja“ ne mora da bude sam po sebi negativan, niti bremenit velikom protivrječnošću: imati nacionalni identitet ne znači nužno da ne možemo istovremeno biti i dobar građanin svijeta. Krajnost otvaranja prema svjetskim okvirima postojanja nalazi se u kosmopolitizmu.

Suprotstavljanje univerzalnog i individualnog – predstavlja protivrječnost na nivou subjektivnog osjećaja ličnosti. To je dilema slična prvoj (između globalnog i lokalnog), ali usmjerena na lično (ne)prihvatanje globalizacijskih tekovina (proizvoda, uticaja, ideja). Filozofija individualizma naglašava ulogu i značaj pojedinca u društvenoj zajednici (do krajnosti – da je društvena zajednica samo „zbir“ pojedinaca). Prenaglašavanje individualizma, ma koliko individualizam bio potreban kao podsticaj napredovanju, vodi u neprilagođeno ponašanje, a često i u anarhiju. S druge strane, opšte vrijednosti kao vrijednosti koje prihvata većina ljudi, jesu vrijednosti koje takođe podstiču progres. Problem nastaje kada globalna kretanja vrijednosti, roba, usluga, političkih ideja i pokreta i sl. postanu takva da počinju „gušiti“ slobodu pojedinca i onemogućavati ga u napredovanju. Problem je i kada direktno ili indirektno usmjeravane globalne vrijednosti (posebno putem masmedija) „proizvedu“ pojedince kao svoje slijepe poslušnike. Tendencije globalizacije ne možemo izbjeći, ali možemo pokušati u sebi izgraditi adekvatan „omjer“ univerzalnih i individualnih vrijednosti.

Suprotnost između savremenosti i tradicije – predstavlja protivrječnost koja u sebi sublimira prethodno navedene protivrječnosti. Još uvijek je veoma čest dogmatski stav prema tradiciji (u smislu potrebe očuvanja nepromijenjene tradicije). Kritički stav prema tradiciji polazi od stava da tradiciju i gradimo i mijenjamo sami, i da uvijek mora postojati subjektivni i objektivni odnos prema tradiciji u smislu procjene (i provjere u praktičnom životu) šta je u njoj dobro, a šta bi se ipak moglo mijenjati. Svaki pojedinac učestvuje u izgradnji nekog tradicionalnog oblika, ali svaki pojedinac može biti i njen „rastvarač“ svojim angažovanjem i svojim prilagođavanjem savremenim tendencijama. Drugim riječima, ako je neki društveni oblik tradicionalan, to ne znači da je nužno pozitivan za napredak društvene zajednice. Kako god su mnoge tradicionalne vrijednosti prihvatljive i vrijedno ih je dalje čuvati, s druge strane svijet bi se našao okamenjen kada ne bi bilo promjene, modernizacije, prihvatanja i prilagođavanja novom. Nužno je da modernizacija „rastvara“ tradiciju, pogotovo u svjetlu globalizacije. Ali ideje (ponekad revolucionarne, ponekad evolutivne) su uvijek, od najranijih vremena ljudskog postojanja,

imale svoju prohodnost i nezaustavljivost. Tako je pogotovo danas kada i dobre i one manje dobre vrijednosti (u smislu opštih ljudskih vrijednosti) putuju i prenose se svijetom brzinom munje. Vještina je, vjerovatno, u našoj sposobnosti da u sebi pomirimo tradiciju i savremenost, odnosno da procijenimo šta možemo a šta ne možemo kao vrijednost prihvatiti od jednog ili drugog. Uz napomenu da je globalizacija takav proces koji istančanim metodama uticanja brzo dolazi do svakog pojedinca i ponekad smo u situaciji ne da biramo, već da budemo izabrani.

Protivrječnost pripadnosti – jeste protivrječnost koja jednostavno slijedi prethodne i zaokružuje pitanje identiteta u svjetlu globalizacije. U vremenu političkih kretanja i, najčešće, sukobljavanja na svjetskoj sceni, teško je ostati u svijetu individualizma. Pitanje osjećaja sigurnosti je pitanje pripadanja nekom identitetu, a može biti i pitanje izgradnje novog identiteta (tzv. „mi“ identitet). Nacionalni identitet, kosmopolitski identitet, religijski identitet, kulturni identitet, identitet novog etnosa poput pojma mega-nacije, pitanje civilizacijske i etničke tolerancije i sl. – jesu nezaobilazni aspekti globalizacije. „Pozapadnjenje“, kao dominacija zapadnih zemalja, ili dominacija bilo kojeg drugog identiteta zahtijeva, kao pitanje, izuzetno odgovoran pristup.

Engl. riječ *the globe* (Zemaljska kugla, okruglo ili loptasto nebesko tijelo) simbolično ukazuje na sveobuhvatnost uticaja, te daju svim društvenim kretanjima i odnosima karakter svjetskih zbivanja. Pri tome, mišljenja o globalizaciji su veoma različita i kreću se u rasponu od apsolutnog i nekritičkog prihvatanja, do apsolutnog i nekritičkog odbijanja. Na primjer, Hantington smatra da globalizacija smanjuje prostor za samostalnost i autohtonost, a povećava interakciju i mogućnosti za konflikt. **Mondijalistički** pristup (tzv. multipolarna globalizacija) pretpostavlja mogućnost da globalizacija integriše narode na ravnopravnoj osnovi i ujedini čovječanstvo na demokratskoj osnovi. U nauci i znanju, u emancipaciji (posebno putem pokreta) vidi osnovnu snagu i sredstvo za postizanje ujedinjenog svijeta. **Hiperglobalistički** pristup govori o već postojećem jedinstvenom svjetskom ekonomskom tržištu, zahvaljujući korporacijama. **Skeptični** pristup (stav sumnje) dovodi u pitanje mogućnost integracije na demokratskoj osnovi; globalizacija donosi niz negativnih posljedica (posebno u oblastima ekonomije, kulture, ekologije). Skeptički stav teži ka tradicionalnim identitetima (nacionalna ekonomija, kultura, ekološka održivost i sl.). **Transformacioni (reformistički)** pristup tretira globalizaciju kao proces u kojem kapitalizam neupitno može i treba da reformiše postojeće sisteme i odnose u svijetu, te obezbijedi blagostanje.

Dakle, pristupi i tumačenja globalizacije u opštem smislu, kao i pojedinim globalizacionim procesima, su različiti. Stepem prihvatanja ide od potpunog odbijanja i demonstrativnog poistovjećivanja globalizacije sa imperijalnom politikom Zapada, preko isključivanja bilo kakvih političkih implikacija u procesima globalizacije, pa do nekritičkog prihvatanja svih oblika i procesa globalizacije kao apsolutnog puta ka društvenom progresu. Za jedne je globalizacija, civilizacijsko dobro koje nužno vodi ka napretku

u svim društvenim aspektima i optimistički shvaćena kao put konačnog poboljšanja svjetskih društvenih odnosa. Za druge, globalizacija produbljuje jaz između bogatih i siromašnih i, u krajnjem smislu, znači najdestruktivniju podjelu i sukobe unutar postojeće civilizacije.

Međutim, ma koliko se razlikovali u razumijevanju globalizacije kao savremenog društvenog fenomena i njenog uticaja na formiranje, razvoj i sadržajno diferenciranje nacionalnog i religijskog identiteta, ostaje činjenica da je globalizacija snažan faktor promjene u shvatanjima vezanim za nacionalna i religijska određenja. Globalizacija prelazi i prevazilazi nacionalne okvire, te svoju suštinu (kapitala, blagostanja, interesa, moći, uticaja) samo djelimično ili nikako vezuje za nacionalni identitet (ili nacionalnu državu). Globalistička strategija (u svakom segmentu) suštinski je suprotna nacionalnim ograničenjima, te svijet doživljava kao zajednički prostor, kao cjelinu koja je adekvatna njenim potrebama. Samo unutar svjetskih okvira, slobodno se krećući od jednog tržišta ka drugom, od jednog proizvodnog pogona ka drugom, od jednog kraja svijeta ka drugom, globalistička strategija nailazi na plodno tlo raznih mogućnosti. **Cilj** koji sebi postavlja svaka globalistička strategija jeste – povećanje ekonomskog rasta i bogatstva, univerzalizacija demokratskog oblika vlasti, intenziviranje komunikoloških procesa, uvećanje moći, interesa, uticaja. **Pokretač** globalizacije, generalno, jesu **tehnološka revolucija i interesi krupnog kapitala**. Ova dva faktora su pokrenula tržišnu ekonomiju ka globalnim, svjetskim razmjerama, ka svijetu bez granica i ka svijetu sa univerzalnom kulturom. Zbog toga, globalizacija kao svjetsko kretanje, **mijenja ustaljene** političke, privredne, socijalne i kulturne odnose. Nije moguće ostati nepromijenjenim na bilo kojem nivou koji je zahvatila globalizacija.

MOGUĆNOST IZBORA RELIGIJSKOG IDENTITETA

U nacionalnom određenju sadržana je izvjesna društvena konstanta koja nas vezuje za određeni prostor, jezik, običaje, interese, i sl. Uslovljeno navedenim faktorima, nacionalno određenje stvara društvenu svijest o kolektivitetu sa posebnim interesima, tradicijom, ideologijom, istorijom. Nacionalno određenje, u tom smislu, zadobija duboko društveno značenje i pretvara se u neku vrstu društvene potrebe, koja je rukovođena sasvim praktičnim uslovima življenja jednog naroda na određenom prostoru. Imati svijest o nacionalnom identitetu je mogućnost da se jedan narod imenuje u punom, sadržajnom značenju svega što bi njegov identitet trebalo da podrazumijeva (u slučaju nacije, legalitet i legitimitet, prostor, jezik, kultura, interes, pozicija na svjetskoj sceni, ideologija i sl.).

Međutim, u izbor religijskog identiteta „miješa se“ nešto nadnacionalno, nešto što nije isključivo vezano za jednu naciju, nešto što dijelimo sa drugima. Danas poznate i priznate svjetske religije koje okupljaju milione ljudi koji smatraju (u većini) da su, po rođenju, pripadnici tih religija imaju, pod svojim okriljem, svoje geografske prostore (koje su, u međuvremenu, uspjele zadobiti). Imajući geografske prostore u

kojima šire svoj uticaj, svjetske religije se postavljaju kao „sakupljači“ nacija, te se različite nacije vezuju za različite religije. Naravno, nijedna religija nije mogla postati svjetska dok nije hodila istorijskim putevima koji su je doveli do toga da postane svjetska, odnosno da je ispovijedaju milioni ljudi različitih nacionalnosti. Od religije koju ispovijeda mala grupa pristalica, do religije kao institucije, očito su bila nužna, pored „otkrovenja“, društveno-istorijska kretanja, harizmatični pojedinci, strasna i duboka vjerovanja, politika i ideologija, moć i konkretna snaga ljudskog faktora da bi se stiglo do religije kao svjetske odrednice savremenog doba. Iako savremeno doba potencira društveno-ekonomska kretanja kao primarna i uzdiže ulogu i moć transnacionalnog kapitala (profita), svjetske religije kao velike i moćne u institucionalno-ideološkom, pa i u političkom organizovanju imaju svoje mjesto u savremenim društvenim kretanjima.

Navedeno ukazuje na svojevrsnu težinu u određenju religijskog identiteta. Prirodna sklonost čovjeka da osjeća strah pred nepoznatim ili, bolje reći, nesaznatim, tjeskoba određenja vlastitog identiteta u univerzumu postojanja, začuđenost i divljenje savršenstvu oblika prirodnog svijeta, svijest o uređenosti koju je neko morao „osmisлити“ i slično, jesu aspekti individualnog i društvenog života koji su ljude, oduvijek, usmjeravali prema nadnaravnom. Bez pretenzije da se umanjí važnost pojave religija (u današnjem obliku) na svjetskoj društveno-istorijskoj sceni, ipak objektivnost viđenja stvari obavezuje da ukažemo na razvojnost religijske svijesti kroz istoriju. Svijest o tome da nismo uvijek jednako (sadržajem i oblicima) vjerovali, da religije koje su danas na svjetskoj sceni velike i moćne nekada ne samo da nisu bile velike niti moćne, nego nekada nisu ni postojale; svijest da se i sam čovjek u društvenom smislu mijenjao i razvijao kako su se mijenjali oblici njegovog vjerovanja (animizam i totemizam, politeizam, monoteizam); svijest da se religijsko (sveto, numinozno) povezivalo (svjesno i sa ciljem) sa politikom i ideologijom; svijest da se i danas, na sceni religijskog, dešavaju promjene i javljaju nove ideje; svijest o „secesiji“ unutar današnjih velikih religija u njihovim istorijskim počecima (a i kasnije) zbog čega su unutar jedne religije nastajali razni „pravci“; svijest uopšte o mogućnosti drugog i drugačijeg mišljenja i unutar religijskog određenja i mnoge druge stvari posredno ili neposredno vezane za svakodnevni život čovjeka i društvene grupe – sve navedeno ukazuje da religijsko određenje nije i ne može niti u jednom svom obliku (sadržajnom, razvojnom i sl.) biti fiksno, ne može biti određeno jednom zauvijek!

Ako nema vječnih religijskih uvjerenja i ako su se religijska uvjerenja kroz istoriju (a i danas) mijenjala, tada nema mjesta tvrdnji da smo neko ili nešto, u religijskom smislu, „po rođenju“. Nema mjesta nepromjenljivosti i nema mjesta za apriorno određenje nekoga po religijskoj diferencijaciji. Ima mjesta za svjesno prihvatanje ili neprihvatanje religijskih uvjerenja, odnosno ima mjesta (u svakoj religiji i, u tom smislu, nijedna nije izuzetak) za kritičko preispitivanje religijskih okvira koji su nam ili, društvenim običajnim normama, nametnuti „po rođenju“ ili smo ih svjesno izgradili u određenom periodu života.

S obzirom da životno iskustvo jeste rezultat proživljenog, ali i spoznatog životnog sadržaja, logično je da imamo pravo na (samo)preispitivanje i traganje za identitetom, pa i za onim religijskim. Imamo ljudsko pravo ne samo na zdravorazumsko poimanje svijeta, nego i na umno ili saznajno „iščitavanje“ svega što je vezano za formiranje religijskog identiteta. Naravno, imamo pravo i na ateizam kao suprotnost vjerovanju, odnosno imamo pravo da ne vjerujemo. I tako, mnogo je naših individualnih prava kojih bi trebalo da smo svjesni, kada je u pitanju nastojanje da se odredimo prema religijskom.

S druge strane, nemoguće je izbjeći pitanje religijskog, jer je ono do te mjere prisutno u cjelokupnoj ljudskoj istoriji da bitno određuje svaku dimenziju ljudskog života. Od društvenog plana – da se društveno-ekonomski sistemi, poput socijalizma i kapitalizma (a da ne govorimo o komunizmu) vezuju za dilemu ateizam-teizam, da se postavlja pitanje o odnosu crkve (uopšte vjerske ustanove) i države, da se ideologije i politike vezuju za konkretne vjerske aktivnosti, da se u obrazovne sisteme uvodi vjeronauka da bi se *poučavali* mladi naraštaji i da bi ideja vjerovanja (na određeni način, kao dio kolektivne svijesti date sredine, datog naroda i sl.) mogla biti prihvatana svjesno i odgovorno „od malih nogu“ i sl. Čak i pojam „vjeronauka“ ukazuje na zanimljivu simbiozu pojmova kao nešto što se podrazumijeva samo po sebi, kao da oko dileme vjerovanje-saznavanje nisu vođene vjekovne borbe. Na društvenom planu se odvija i drama povezivanja nacionalnog i religijskog: poistovjećivanje nacionalnog i religijskog identiteta ili nužno vezivanje određenog religijskog identiteta uz određenu naciju (kao da je to „po prirodi“ a ne po istorijskim putevima kojima je hodio određeni narod); nerazumijevanje i neprihvatanje onih koji (unutar istog naroda) drugačije religijski osjećaju ili ne osjećaju ništa (religijski, a moguće je i obratno). Zbog izbora religijskog uvjerenja ratovali su narodi i grupe, pokoravani oni koji su imali drugačija religijska uvjerenja (te među njima stasavali oni koji su, generacijski, prihvatili novu religiju kao svoju „po rođenju“), zbog istorijsko-političkih komplikacija među državama (ili unutar nove države) nastajale su nove religije i novi vjerski centri, mijenjali se političko-ekonomski sistemi i stasavale nove nacije. I mnogi drugi aspekti interakcije nacionalnog i religijskog na društvenom planu, poput njegovanja nacionalno-religijske tradicije i insistiranja na nacionalno-religijskom identitetu, običajno i moralno pravo u oblasti nacionalne i religijske identifikacije, odnos poštovanja, distance ili mržnje prema drugim religijama, omalovažavanje drugih religija i nepoznavanje njenih suštinskih istorijsko-društvenih određenja, (ne)postojanje kulture ispovijedanja religije, vjersko prakticanje dogmatizma unutar društvene grupe, uže ili šire društvene zajednice, nekritičko prihvatanje religijskih uticaja iz drugih izvora, nerijetko potpuno izvan postojećih nacionalnih okvira i sl. Zaista, ne postoji nijedan društveni aspekt (čak ni globalizacijski tokovi) koji nije „obojen“ pitanjem religijskog i nacionalnog identiteta.

Istovremeno, na individualnom planu prelamaju su opšta društvena shvatanja religijskog identiteta, od apologetskog prihvatanja, preko kriti-

čkog ili skeptičkog odnosa, do potpunog odbijanja „ponuđenog“ identiteta i traganja za vlastitim. I unutar istog nacionalnog okvira, u različitim historijskim vremenima, različito se određuje generalni odnos prema religiji. Sve navedeno nužno utiče na mogućnosti da pojedinac bira svoje opredjeljenje. Kako je već istaknuto, uslov za biranje jeste postojanje slobode opredjeljenja (između više mogućnosti koje bismo jednako dobro trebali poznavati), ali i svijest o toj mogućnosti biranja. Na svijest čovjeka je moguće uticati. Životne okolnosti, životna sredina, druga životna opredjeljenja, susreti sa drugim ljudima, interesovanja, želje, potreba za pripadanjem (svjesnim ili nesvjesnim, apologetskim), svijest o vlastitoj individualnosti i vlastitoj snazi (volje i uma), razumijevanje ili neobjektivno tumačenje određenih životnih situacija, (ne)zadovoljstvo, posvećenost, svestranost ljudske ličnosti, svjesno razvijanje sebe u određenom pravcu, oblici i vrste obrazovanja – sve navedeno (i još mnoge druge životne situacije) plodno su tlo za preispitivanje, ili prihvatanje nečeg drugačijeg, ili za dogmatsko posvećivanje već izabranom identitetu i sl. Navedeni elementi učestvuju u izgradnji osnove sa koje percipiramo život i svakodnevno učestvujemo u njemu. Svijest o promjenljivosti kategorija nacionalnog i religijskog bitna je za život.

ZAINTERESOVANOST ZA KATEGORIJE NACIONALNOG I RELIGIJSKOG IDENTITETA

Pojam identiteta postaje sve interesantniji i sve važniji, posebno političkim naukama. Praćen je pojmovima konflikta, interesa i moći te, s njima udružen, postaje kategorijalna odrednica na individualnom i društvenom planu različitih oblasti društvene stvarnosti. Pri tome, individualnost u shvatanju i kategorizaciji nacionalnih određenja i postupaka bitno zavisi od socijalne, odnosno nacionalne kategorizacije, koja naglašava osjećaj pripadnosti grupi, međusobnu sličnost članova grupe (kao kohezivni faktor povezivanja), stepen razlikovanja u odnosu na druge grupe i sl. Kao dio socijalne kategorizacije, nacionalna kategorizacija ima karakter sveobuhvatnog socijalnog uticaja. Međutim, ma koliko bila kompleksna, složena, dugotrajna i inicirajuća, socijalna kategorizacija (uz težište na nacionalnoj kategorizaciji) ne isključuje samosvojnost i specifičnost pojedinih individualnih određenja, koja se mogu kretati od digresije u odnosu na glavni (opšteprihvatajući) tok kategorizacije, preko objektivnih i kritičkih pristupa, do apriornog ili nekritičkog odbijanja svakog „svrstavanja“. Nekritičko ustrajavanje na kategorizaciji potencijalno predstavlja put formiranja stereotipa i predrasuda u unutargrupnim i međugrupnim odnosima.

Iz navedenog proizilazi da, u razumijevanju nacije i nacionalnog identiteta, važnu ulogu imaju upravo psihološko-socijalni aspekti poimanja nacije i religijskog. Nacionalni identitet je, u osnovi, socijalni identitet koji proizilazi iz osjećaja pripadnosti i identifikacije sa određenom društvenom grupom (nacijom) po osnovu iste teritorije, jezika, kulture, običaja, vjerednosnog sistema, vjere. Takođe, pripadnost određenom prostoru i vremenu,

uz neku širu društvenu grupu (narod, nacija), može stvoriti jaku socijalnu vezanost te potencirati kognitivno, emocionalno i motivacijsko značenje u društvenim odnosima, ali i u individualnom pristupu. U oba slučaja, socijalni identitet, pa i onaj nacionalni, zasniva se na određenom stepenu (skali) svjesnog individualnog i kolektivnog prihvatanja, sa velikim emocionalnim značajem (Tajfel, Turner). Pozitivnost ili negativnost procjenjivanja (evaluacije) vlastite grupe utiče na kvalitet sa kojim gradimo socijalni, odnosno nacionalni identitet. Socijalne kompetencije i individualna mobilnost jesu neki aspekti u suočavanju sa „nedostacima“ socijalnog identiteta.

Kao tema razmatranja, nacionalni identitet postaje sve zanimljiviji ne samo sociologiji, antropologiji i politologiji, nego i filozofiji, psihologiji, komunikologiji. Teorijski aspekti nacionalnog nužno su povezani sa njihovim praktičnim manifestacijama; stoga, veza teorijskog i praktičnog nigdje više ne dolazi do izražaja (u ljudskom ponašanju i međusobnim odnosima) kao u sferi nacionalnog. Sve što se dešava na bazi nacionalnog implicitno ili eksplicitno utiče na stvarnost individualnog i kolektivnog života. Nacionalni identitet ima izuzetan značaj u društvenom životu. Predstavlja socijalni fenomen koji je uticao na istorijske tokove, koji je krojiio sudbine čitavih naroda, ali i oblikovao živote i sudbine mnogih pojedinaca, stvarao nacionalne mitove i nacionalne heroje, inicirao društvene sukobe najširih razmjera, ali i doprinosaio očuvanju naroda na svjetskoj sceni. Međutim, nacionalni identitet ne možemo apriorno proglasiti primarnim i uslovljavajućim u raznolikosti društvenih određenja. Razumijevanje nacionalnog identiteta kao jednog od bitnih socijalnih identiteta ima snagu teorijskog, ali i praktičkog pristupa životnoj stvarnosti pojedinaca, naroda i nacija.

Bliska povezanost sa religijskom sviješću, nacionalnom identitetu daje značajnu prednost u određenju raznih aspekata društvenog života. U nekim slučajevima ova veza je obostrano uslovljavajuća – nacionalnost je teško ili nemoguće pretpostaviti bez, istovremeno, religijske pripadnosti, odnosno religijskog identiteta. Navedeni odnos nacionalnog i religijskog identiteta vidljiv je posebno na područjima gdje su se nacije u modernom smislu razvijale bez vlastitih država, a na osnovu zajedničke kulture (nacionalna kultura kao nosilac duhovnog zajedništva naroda), mitologizirane prošlosti i mitologizirane umjetnosti. U odsustvu (jake) države, religija je moćna ideologija ili moćan oslonac za izgradnju nacionalne svijesti. Istovremeno, jaku državu religija može da učini još jačom. Ideja društva, suštinski određenog moralno-političkim jedinstvom nacije, sa svojom državom, živjela je pod raznim ideološkim sistemima, ali bitnu potvrdu nalazi upravo u jedinstvu nacije sa pripadajućom religijom.

Pitanje nacionalnih i vjerskih identiteta se mitologizira i pretvara u opšti razlog beskrajnih diskusija, sa izgledom privilegije koju neki narod zaslužuje na osnovu svoje vjere, nacionalnosti, kulture. Posebno je to slučaj u savremenim pokušajima da se „odredi“ koja je to nacija ili vjera

(sa bivšeg jugoslovenskog prostora) više evropska i, zbog toga, bliža Evropskoj uniji. Prijem određene države u Evropsku uniju neki razumijevaju kao poziv „evropskim“ nacijama i vjerama, a za ostale, manje evropske, manje je i mjesta za ulazak u veliku kuću EU. Na taj način, projekat Evropske unije se posmatra kao politički projekat ili politička projekcija jake evropske države, budućeg evropskog nacionalnog identiteta i, moguće u bliskoj budućnosti, buduće evropske religije. Svakako, ova koncepcija Evropske unije, po pitanju nacionalnog i religijskog identiteta, ne odgovara stvarnosti sadašnjeg trenutka u evropskim zahtjevima: članom Evropske unije postaje ona država koja ispunjava već uspostavljene i već poznate racionalne političke i ekonomske kriterije, a ne ona koja bi ispunjavala apiriono postavljene nacionalne i vjerske obrasce ponašanja.

Politika je česta poveznica nacije i religije (kada su i nacija i religija dovoljno zrele za manifestovanje) postaje primaran lik i jedne i druge. Politički identitet satkan je od uvjerenja osoba ili grupa koje čine jednu političku zajednicu. Zahvaljujući zajedničkom sistemu vrijednosti, načelima i tumačenjima koja vezuju vlastitu nacionalnost i religiju, članovi iste političke zajednice se vezuju i ostaju skupa, oblikujući budućnost zajednice. Politička zajednica se manifestuje kao javna zajednica građana, i u slučaju da građani pripadaju različitim religijama i kulturama.

Razvijanje određene političke atmosfere bitno utiče na međunacionalne i međureligijske odnose, te može dovesti do oblikovanja novog (nacionalnog) identiteta (na primjer, evropski identitet). Tendenciozna politička atmosfera podstiče i težnju ka povratku u stare nacionalne okvire, podstiče nacionalizam, podstiče manipulaciju religijom i drugo. Osjećaj ugroženosti, više ili manje stvaran, više ili manje izazvan, više ili manje sa razlogom, podiže zid prema dojučerašnjoj priči o građanskoj toleranciji i demokratiji. Otvorenost prema drugima, na izvjestan način, košta. Otvorenost omogućava približavanje drugih nama, i njihov uticaj na nas, ne samo naš uticaj na njih.

Dobar primjer za takvu vrstu otvorenosti je u potenciranoj priči o multikulturalnosti zapadnoevropskog prostora. Politika (i ideologija) multikulturalnosti EU proizilazi iz nužnosti činjenica da je u Evropi već ogroman broj imigranata, od kojih se mnogi ne prilagođavaju dovoljno novim sredinama, nego i dalje rade na vlastitim nacionalnim i religijskim identitetima. Očito da tržište kao logo Evropske unije nije dovoljno; zbog toga se evropskim institucijama sve ozbiljnije nameće nova uloga – da pridobiju evropske građane. Pridobijanje građana za vrijednosti Unije ima, prije svega, vrlo praktični karakter svakodnevnog organizovanja života u Uniji (u funkciji jedinstvenog tržišta). Pri tome se iskazuju i vrlo praktični problemi – koncepcija političkog sistema Unije, koncepcija evropskog identiteta, mjesto i uloga religije u oblikovanju nastajućeg evropskog identiteta. Koncepcija Evropske unije nije mogla ostati “tržišna”, blizak susret različitih nacija, kultura i religija, ovaj put povezanih tržišnim interesima, ubrzao je proces nacionalne i religijske identifikacije.

Stvaranje evropskog identiteta je jedno od lica globalizacije koja mnogo šire od evropskih granica, na svjetskom planu, ubrzano dovodi do niza promjena. Možemo govoriti o kontinuitetu promjena, na globalnom planu. U svijesti ljudi, zahvaćenih ubrzanim promjenama, nastaje potreba za nekom vrstom identiteta koji će ipak imati stalniji karakter i time omogućavati osjećaj pripadnosti i relativne sigurnosti, kao neophodno uporište. Nacionalni i religijski identitet se ovdje iskazuju upravo kao potrebna uporišta ili stalnost u nizu promjena. Istovremeno, njegovanje i razvijanje identiteta (nacionalnog i vjerskog posebno), svojevrсна politika identiteta, postaje važna okosnica političke zajednice po kojoj se ona razlikuje od drugih. Takođe, bitno utiče na modalitete socijalnog i političkog djelovanja. Savremena evropska politika identiteta kombinuje identitet i interes, uz brigu o emocionalnom aspektu identiteta. Novi, evropski identitet, trebalo bi da bude opšteprihvaćen od svojih građana.

Nacionalni identitet je kompleksnost jezika, kulture i religije. Religija je uvijek u vrlo bliskom odnosu sa nacijom, a neki je izjednačavaju sa nacionalnim identitetom. U zajednicama u kojima religija nije odvojena od države, nego predstavlja jedan od njenih konstituensa, religijski i nacionalni identitet se teško razlikuju; etnokonfesionalna mobilizacija nacije vraća religijskim tradicijama. Crkva se doživljava kao nacionalna institucija. Tako je kod mnogih naroda. U periodima ugroženosti, osjećaj religijsko-nacionalnog identiteta se pojačava.

Za neke, religija određuje formu življenja nacionalnog identiteta, subjektivni osjećaj prihvatanja i pripadnosti zajedničkim i opšteprihvaćenim religijskim i nacionalnim formama. Za mnoge, religija usmjerava i zahtijeva “zdravo” življenje nacionalnog identiteta. To znači da religijska poruka uvažava identitete drugih, drugačijih, onih koji pripadaju drugim vjerama i drugim nacijama. Religija razlikuje nacije, ali ne huli na Drugo i Drugačije, ne ugrožava nacionalnu svijest drugog čovjeka i njegova ljudska prava. Istinska vjera brani ljudsko dostojanstvo i ljudske vrijednosti. Mnogi sveštenici ističu – to je zbog toga što su ljudi jednaki – pred Bogom. Čak i kada neke religijske koncepcije naciju vide kao ograničenje, te je ne priznaju ili joj minimiziraju značenje, u generalnom smislu, ističe se potreba poštovanja drugih.

Kroz nacionalni i religijski identitet ispoljava se duh kolektiviteta, sa sistemom vrijednosti koje izgrađuju grupni identitet. Po Parku (amer. sociolog), nacionalni identitet predstavlja svijest nekog naroda o sebi (nacionalna samosvijest). Spomenuti sistem vrijednosti omogućava da se izgrađuju bliskiji, neposredniji odnosi sa sunarodnicima i da se, istovremeno, ima svijest o međusobnoj sličnosti. U odnosu na druge narode i nacije razvija se osjećaj različitosti. Prihvaćene vrijednosti modeliraju pojedince kao članove grupe, na subjektivnom nivou. Ovaj proces nacionalne identifikacije podstiče se na kolektivnom nivou. Lični identitet ostaje skriven, nerazvijen, pokriven, “zataškan” od strane nacionalnog identiteta, identiteta zajednice. Lični identitet postaje zaro-

bljen u identitetu o (nacionalnoj) zajednici. Religija podstiče i povezuje, ne ostavlja mjesta neopredjeljivanju. Kraj 20. i početak 21. vijeka karakterističan je po povratku nacionalnom i konfesionalnom identitetu. Time se problematizuje ideal univerzalnih vrijednosti koje je potencirao zapadni humanizam.

REZIME

Tema o nacionalnom i religijskom identitetu je neiscrpna po svojim modalitetima i konotacijama koje izviru iz ideološko-političkih, naučnih, dnevno-praktičnih stavova i situacija. Mogućnost dijaloga o osnovnim nacionalnim i religijskim vrijednostima koje ulaze u sastav biranog identiteta već je, sama po sebi, veoma značajna i veoma poželjna. U razmjeni mišljenja i traganja za istinom, bar u smislu pretpostavljene saglasnosti oko zajedničkih vrijednosti, leži najvažnija prednost u odnosu na nerazumijevanje, dogmatizam, šovinizam, socijalnu zatvorenost. Mogućnost razgovora pretpostavlja slobodu mišljenja i slobodu formiranja stava. Saznajno obogaćena, istorijski osviještena, intelektualno znatiželjna, daleko od predrasuda – ljudska misao stvara nove puteve ili rasvjetljava stare. Zbog toga je tema o mogućnosti izbora u nacionalnom i religijskom identificiranju tema koja zalazi u temelje teorijskog poimanja nacije i religije. Suprotna određenja – jeste moguć izbor ili nije moguć izbor – povlače za sobom paletu životnih opredjeljenja i vrlo specifičan put kroz život. U tekstu je iskazano mišljenje da *jeste* moguć izbor u nacionalnom i religijskom opredjeljenju i da je mogućnost tog izbora toliko logična i “prirodna” koliko su logične i prirodne pojedine situacije u životnoj stvarnosti koje nam potvrđuju taj stav. Izraženo je mišljenje da nema “urođenog” nacionalnog i religijskog identiteta, odnosno mišljenje da se “ne rađamo” sa gotovim smislom (nacionalnim, religijskim). Ma kako bili jaki uticaji kolektivne svijesti u sredini kojoj pripadamo, ma kako nas formirali od “malih” nogu, mišljenja smo da nikada nekome ili nečemu ne možemo i ne trebamo pripadati “bez ostatka”. Drugim riječima, uvijek mora postojati prostor za (samo)preispitivanje kao kritički pristup, (samo)opredjeljenje, kako pojedinaca tako i grupa. Najbolji dokaz je sama istorija, jer nam je donijela niz situacija u kojima je religija podsticala stvaranje i razvoj novih naroda, nacija; ali i obrnuto – nacionalni razvoj podsticao je čak i stvaranje novih religija. Primjera je mnogo, ali svi oni govore samo o jednom – o slobodi ljudskog duha i potrebi svjesnog izgrađivanja ličnosti. Mislimo da, stoga, u svijest o sebi (pojedinaac, društvena grupa) kao identitetu spada i opredjeljenje u nacionalnom i religijskom smislu – kao čin slobodnog i svjesnog izbora.

THE ISSUE OF CHOICE IN NATIONAL AND RELIGIOUS DEFINITION

Fatima Kararić, Ph.D.

Abstract: Identity! Highly necessary for people and their communities as the ability of identification or subjective insight into their own existence. We find ourselves in the forms of life that we project in the individual and the social sphere of life,

sometimes with such passion that we forget that we ourselves are the subjects of identification. In other words, the identity is the contextual projection in individual and social consciousness that becomes a part of ourselves, on the basis of which we determine the whole range of our thoughts, acts and expectations. Awareness and consistency in the construction of identity are often very difficult, both for the individual and the social group. In addition, it is also a never-ending job, because there is no final, completed, once and for all defined identity. Except, however, when it comes to the physics of our bodies (even it shows variability of identity); actually, there is a constant search for identity. Human history is seeking, finding or occasionally identifying, losing that identity and searching all over again. With identity, simply, we cannot be certain! In such a context (the context of relativity and specific causes of genesis, development, modification and eventual disappearance) the national and religious identity should be monitored as well. Neither we observe any nation or religion as metaphysical forms of existence nor as natural or divine entities; in any case, we do not see nation or religion as once and for all defined entities where all people belong unreservedly, in general, a priori. On the contrary, we believe that national and religious identities are only some of the essential identities in life which do not completely define identity of people and their communities. This text discusses the modalities of national and religious identity interference and, within these modalities, the question of (individual and collective) choice.

Keywords: *individual and social consciousness, individual identity and the identity of the community, social groups, national identity, religious identity, religion, searching for identity, social categorization, choice, commitment*

LITERATURA

1. Habermas, J (2006):: *Nacija, pravna država, demokracija* u: Cerrutti, Furio, Identitet i politika, Politička kultura, Zagreb
2. Castells, M. (2002): *Moć identiteta*, Golden marketing, Zagreb
3. Bigović, R. (2006.): *Pravoslavna crkva i evropske integracije*, Beograd
4. Nedeljković, S.: *Mit, religija i nacionalni identitet: Mitologizacija u Srbiji u periodu nacionalne krize u Etnoantropološki problemi*, 2006, www.anthroserbia.org/content/pdf/.../nedeljkovic_mitologizacija.pdf
5. Cvitković, I. (2004): *Odnos između nacionalnog i konfesionalnog identiteta*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
6. Cvitković, I. (2004): *Sociologija religije*, Sarajevo
7. Vrcan, S.: *Evropski identitet – neke ključne dileme*, Revija za sociologiju, Hrvatsko sociološko društvo, br. 1-2, 2005.str.7-21
8. Milošević-Đorđević, J.: *Jedan pokušaj klasifikacije teorijskih razmatranja nacionalnog identiteta*, Psihologija 2003, Vol.36(2), 125-140; www.doiserbia.nb.rs/ft.aspx?id=0048-57050302125m
9. Rodin, D. (2001): *Europa: ljuska bez jezgre. Prilog raspravi o kulturnim pretpostavkama Europske Unije*, Politička misao (38) 3
10. Čipek, T.: *Evropski identitet i religija*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, www.fes.ba/.../201104-Cipek
11. Šiber, I. (1998): *Osnove političke psihologije*, Politička kultura, Zagreb
12. Jevtić, M.: *Uloga religije u identitetu južnoslovenskih nacija*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka; www.fpn.bg.ac.rs/.../9-
13. Adeniji, A.: *Suverenost nacionalne države u eri globalizacije: teorijsko razmatranje*, Politička misao, Vol.XLI, br.3, 2004., 132-142.
14. Trebješanin, Ž. (2004): *Problemi zasnivanja pojma nacionalnog identiteta*, Ličnost i demokratija, Beogradska otvorena škola, Beograd